

УДК 339.9

АДАМОВИЧ М.П.,
аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

***Анотація.** Дана стаття досліджує ціннісні пріоритети соціально-економічного розвитку країн Західної Європи в системі складних комплексних процесів інтегрування певної суспільної формації з наявними їй економічним та культурним багажем в єдину соціально-економічну площину. Наріжним каменем дослідження є виявлення принципів взаємодії культурно-національних, психологічних, духовних чинників, які або сприяють розвитку тих чи інших елементів виробничих відносин і відповідають кінцевій меті економічних рішень в даному суспільстві, або вступають у конфлікт.*

Ключові слова: ціннісні пріоритети, важелі функціонування економічної системи, культурно-цивілізаційний розвиток, домашнє господарство, майнове розшарування, етика праці, ціннісний вибір, неекономічні чинники, матеріальне виробництво.

Адамович М.П., аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Учебно-наукового інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету

ЦЕННОСТНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

***Аннотация.** Данная статья исследует ценностные приоритеты социально-экономического развития стран Западной Европы в системе сложных комплексных процессов интеграции определенной общественной формации с присущим ей экономическим и культурным багажом в единую социально-экономическую плоскость. Краеугольным камнем исследования является определение принципов взаимодействия культурно-национальных, психологических, духовных факторов, которые или содействуют развитию тех или иных элементов производственных отношений и отвечают конечной цели экономических решений в данном обществе, либо вступают в конфликт.*

Ключевые слова: ценностные приоритеты, механизм функционирования экономической системы, культурно-цивилизационное развитие, домашнее хозяйство, имущественное расслоение, этика труда, ценностный выбор, неэкономические факторы, материальное производство.

Adamovich M.P., Post-graduate student at the Department of International Economic Relations and Business of the Institute of International Relations of the National Aviation University

VALUE SYSTEM PRIORITIES IN THE SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF WESTERN EUROPE

***Annotation.** This article explores value priorities of social and economic development of the Western European Countries within the complicated integration processes of a particular social formation into a united socio economic play. The establishing of the interaction principles between national cultural, psychological and spiritual factors which either facilitate the development of certain elements of industrial relations and meet the ultimate objective of the economic decisions in the society or become a matter of conflict – rise up as a corner stone of the research.*

Key words: value priorities, levers of the economic system, cultural and civilizational development, household, social stratification, work ethic, value choice, non-economic factors, industrial production.

Вступна частина. Економіка, політика і мораль у їхній складній системі взаємовідносин є найважливішими складниками життя будь-якого людського суспільства. Економіка є фундаментальним фактором виробництва та відтворення суспільного життя. Прослідковується пряма взаємозалежність між характером економічної системи, що існує в суспільстві, та основними рисами політичних, адміністративних та державних структур.

Проте, якщо розглянути сферу ідеології та культури, така взаємозалежність є дуже слабкою. Адже цим сферам життєдіяльності суспільства властиві різні форми відносної автономії духовності. Складність вивчення цього питання полягає ще й у тому, що в сучасній системі геополітичних координат ми говоримо не лише про однорідне за певними ознаками суспільство, а й про великі інтеграційні об'єднання, на кшталт Європейського Союзу.

Метою даної публікації є наукове обґрунтування думки, що духовність та ціннісні пріоритети соціально-економічної формації країн Західної Європи не можуть ігнорувати її економічний базис, що диктує матеріальні та політичні умови розвитку філософської, правової, релігійної, моральної й естетичної свідомості. Завдання дослідження, передусім, полягає у виявленні двостороннього принципу здійснення цього взаємозв'язку та пошук точок дотику і розходження ціннісних пріоритетів та економічного базису інтегрованої суспільної формації.

Чимало науковців, економістів та соціологів, займалися вивченням ціннісних пріоритетів. Серед них соціологи Н. Нойман, Г. Клагесу. Їхні дослідження фокусувалися на вивчення зміни ціннісної парадигми

сучасного суспільства. Серед економістів варто відмітити дослідження в даній царині Дж. Коулмана, С. Білошицького, М. Вебера.

Виклад основного матеріалу. Напрямок розвитку, і постійна потреба в ньому, являється ідеєю, яка формує наше уявлення про реальність. Той, хто сьогодні не розвивається, той стає непомітним для зовнішнього світу.

Яскравим прикладом цього є найбідніші країни світу, які розташовані на південь від пустелі Сахара (міжнародні організації позначають цей регіон Sub-Saharan Africa). Сотні мільйонів людей цього регіону є виключеними із світового економічного життя. Але й в інших країнах у всьому світі існують сотні мільйонів людей, які не впливають ані на ситуацію на ринку праці, ані на споживчий ринок і ціноутворення. [1, с.163]

Таким чином, якщо ми говоримо про суспільство в цілому, розвиток в сучасному світі зводиться до економічного росту, що вимірюється ВВП, і відбувається в умовах жорсткої конкуренції. Виходячи з цих міркувань, можна зробити висновок, що напрямок розвитку, якого прагнуть сучасні цивілізовані суспільства, розташований в площині соціально-економічного добробуту та його покращення. Таке розуміння, проте, є доволі однобоким: економічне зростання – добробут населення – задоволення життям. Навіть системи нових показників, які розробляються в останні роки і мають подолати обмеження традиційного індикатора ВВП, в цілому залишаються в межах цієї схеми.

В епоху глобалізації, коли тема змін у всіх суспільних царинах стає стрижневою, зміна соціально-економічних пріоритетів і цінностей теж стає провідною темою наукового вивчення.

Постає наступне питання: якщо в країнах світу відбуваються суспільні перетворення, то чи змінюються разом історично напрацьовані цінності та смисли людського життя? Відповідь на це запитання видається не такою важкою. Відповідь в свій час дав П. Сорокін, який висловив думку, що всі явища соціокультурного світу «змінюються в процесі свого емпіричного існування». [2, с. 144]

Отже, соціально-економічні цінності та смисли людського життя підлягають історичній зміні. А відтак і ціннісний вибір людей змінюється в процесі еволюції.

Як ми вже зазначали, очевидним є той факт, що економічний розвиток країн перебуває у прямій взаємозалежності з традиційними основами їх культурно-цивілізаційних особливостей. Прослідкувати цю взаємозалежність та виявити загальні тенденції ми спробуємо, проаналізувавши ціннісні пріоритети соціально-економічного розвитку країн Західної Європи. Особливо цікавими в цьому плані є країни, де в релігійному розрізі у суспільстві переважає протестантизм, а особливо кальвіністський його напрямок.

Протестантські релігійні вчення відкидають потребу суспільства у надлишкових матеріальних благах, спонукають людей до праці та простоти у речах. До прикладу, ознаками обраності до спасіння, згідно кальвінізму, є спроможність людини влаштувати свої життєві справи, проявляти енергію та докладати зусиль задля здійснення мети; реалізувати себе в професійній діяльності, підприємстві; зосереджуватися на повсякденних справах, роботі та досягненні успіху. Життя в цілому розуміється як виконання обов'язку щодо родини, суспільства, людства.

Сутність цього напрямку в протестантизмі багато в чому пояснюють вислови: «Бог допомагає тому, хто допомагає собі сам», а також «Працювати — значить молитися». Ми зосередили аналіз ціннісних пріоритетів соціально-економічного розвитку країн Західної Європи в рамках досліджень Євробарометру за 2013 та 2014 роки. [3] Для кращого розуміння загальної ситуації та настроїв, які зараз панують у Європейському суспільстві, для початку вважаємо доцільним проаналізувати загальне ставлення мешканців ЄС до певних проблем, які зараз найбільше хвилюють суспільство в межах абсолютно різних держав та суспільних настроїв. Аналіз дає підстави зрозуміти, до яких проблем та процесів тяжіє увага європейського суспільства в більшій чи меншій мірі. (Рис.1)

Рис.1 Оцінка поточної ситуації мешканцями ЄС: загальні та особисті аспекти

Джерело: Eurobarometer Qualitative Study - COPING WITH THE CRISIS - Aggregate Report, July 2014.

Як видно з рисунку, економічний розвиток являється саме тим чинником загального курсу цивілізаційного розвитку, який найбільше хвилює мешканців Європейського Союзу сьогодні.

Позитивні зрушення в порівнянні з 2013 роком помітні у тому, як мешканці ЄС оцінюють економічну ситуацію у країні походження («добре» + позначки), та на рівні всього ЄС. Такі оптимістичні думки панують і на нижчому рівні: близько третини європейців вважають, що економічна ситуація як в країні походження так і загалом по ЄС є «достатньо хорошою».

Оцінка людьми власного становища також дещо прогресували у 2014 році у порівнянні з 2013 роком: дві третини вважають, що фінансова ситуація їхнього домашнього господарства є хорошою (66%, +3 на противагу 31% відповідей «погано», - 4 позначки), та 56% мають таку ж думку щодо ситуації з їхнім працевлаштуванням (+2, проти 26%, -3 позначки). (Рис.2).

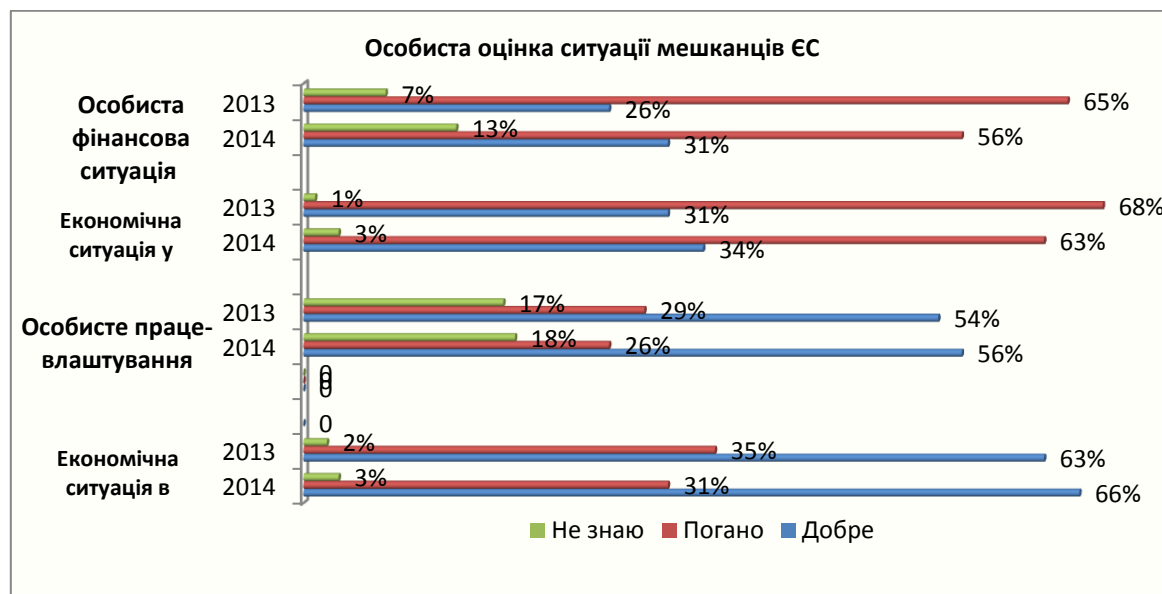

Рис.2 Особиста оцінка фінансової, економічної та ситуації на ринку праці як в країні походження так і загалом в ЄС

Джерело: Eurobarometer Qualitative Study - COPING WITH THE CRISIS - Aggregate Report, July 2014.

Результат, який ми бачимо на цьому рисунку, отриманий внаслідок опрацювання абсолютно різних думок по всьому Європейському Союзу у різних країнах-членах.

З одного боку більше, ніж три чверті людей вважають, що поточна економічна ситуація є «доброю» в Німеччині (83%), Данії (82%), Люксембурзі (81%) і на Мальті (76%). Загалом позитивні відгуки перевищують кількісно негативні оцінки у 8-ми країнах-членах (у 2013 році їх було 6). Та з іншого боку, ситуація досі видається критичною в 9-ти країнах-членах, де менше, ніж 1 з 10 опитаних переконані, що економічна ситуація є «доброю», а саме: в Іспанії, Греції, Португалії, Болгарії та Хорватії (всього 5%); Словаччині та Кіпрі (обидві по 7%) та Франції (8%).

Зауважимо, що домінуючими релігіями в Німеччині та Данії є протестантизм.

З часу досліджень Євробарометру 2013 року думки щодо економічної ситуації покращилися у 19 країнах-членах, залишилися на тій самій позначці у 4 і погіршилися у 5.

Найбільший стрибок у пропорції респондентів, хто думає, що економічна ситуація є хорошою відбувся в Нідерландах (60%, +20 позначок), у Чехії (26%, +11 позначок) та Литві (37%, +10 позначок).

У порівнянні з дослідженнями 2013 року розрив між загальними оцінюваннями «добре» та «погано» зменшився до 79% (середнє значення між 83% «добре» у Німеччині та 4% в Іспанії, Греції та Португалії. У 2013 році цей показник складав 83%.

Однак, повернемося до особливостей протестантизму, зокрема у формі кальвінізму. Сьогодні вже є очевидним, що це справді ціла специфічна етика ефективної праці, етика економічної діяльності, етика договірних відносин, акуратності, ощадливості й педантизму.

Ця етика, набувши особливого сенсу сьогодні, коли показними економічного розвитку є визначальними для нації, є у свідомості, підсвідомості та звичках мільйонів людей, проникла з роками в найглибші процеси повсякденного життя багатьох країн Західної Європи.

Перелічені вище соціокультурні чинники виступають дуже своєрідною й могутньою кореневою системою сучасного економічного й побутового благополуччя розвинутих країн Європи, котрі вирізняються високою якістю життя, працездатністю, організованістю, політичною культурою.

Таким чином, ринок є не просто однією з багатьох можливих форм організації економіки, а й особливий тип культури, який не просто робить ринок можливим, а й забезпечує йому оптимальні варіанти розвитку.

Як підтвердження цьому, ми проаналізували особисту оцінку мешканців ЄС поточної економічної ситуації у країні походження (Рис. 3), зосередивши свою увагу на деяких країнах ЄС, де домінуючою релігією є протестантизм (Данія, Швеція, Фінляндія). Та на протигагу їм проілюстрували результати інших держав, мешканці яких в переважній більшості проповідують католицизм (Італія, Франція, Португалія).

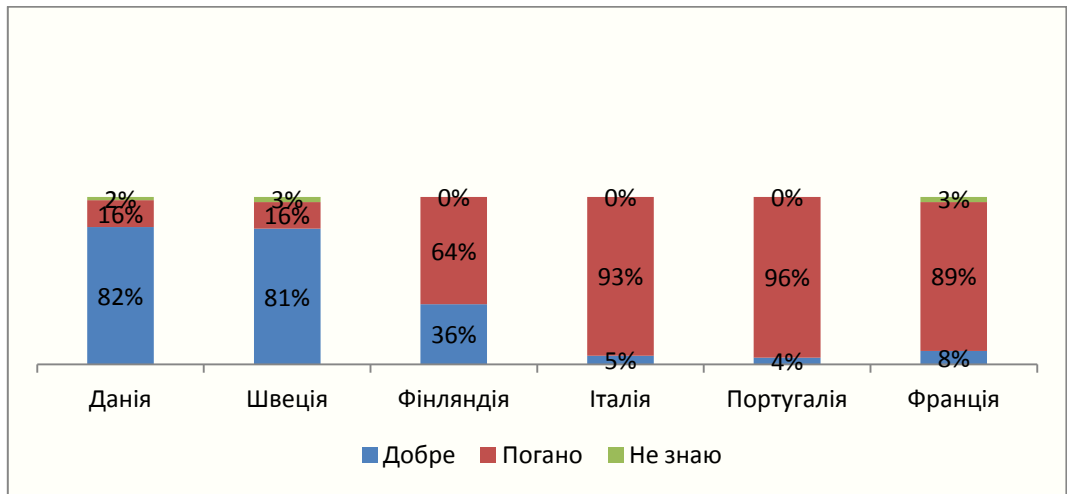

Рис.3 Особиста оцінка мешканців окремих країн ЄС поточної економічної ситуації

Джерело: Eurobarometer Qualitative Study - COPING WITH THE CRISIS - Aggregate Report, July 2014.

Як видно з рисунку, мешканці Данії та Швеції у своїй переважній більшості вважають поточну економічну ситуацію доброю. Трохи менший схвальний показник у Фінляндії, що склав 36%. Однак, якщо ми поглянемо на результати в таких країнах, як Італія, Португалія та Франція – вони вражають негативними оцінками. Лише 5% громадян в Італії, 4% в Португалії та 6% у Франції вважають економічну ситуацію доброю. Тобто має місце загальне незадоволення населення.

Причини такої різниці в оцінках людей з різних країн полягають в складних економіко-соціальних та політичних особливостях, що склалися історично в цих регіонах.

Однак, спробуємо в певній мірі пояснити таку розбіжність в результатах з точки зору досліджень М. Вебера в його праці «Протестантська етика і дух капіталізму». [4, с. 261]

У своїй праці вчений досліджував, чому саме протестанти виявили особливу схильність до господарського раціоналізму. Для початку М. Вебер вважав за необхідне з'ясувати, в чому полягає зв'язок між раціональними основами повсякденної практичної життєдіяльності та протестантською етикою. В основі цих запитань лежала відповідь на ще одне, першочергове запитання: у чому ж полягає сутність раціонального елементу протестантської етики, що відрізняє її від віровчення капіталізму?

Якщо звернутися до основ католицького віровчення Середньовіччя, то привертає увагу відсутність у ньому насамперед професійної та господарської етики. Прикладом може бути людина, що цілий день проводить не в праці, а в молитві.

Щодо прагнення цього ідеалу в мирському житті, у повсякденній праці, католицька церква, на відміну від протестантської, займає позицію нейтралітету.

На зовсім інших засадах побудована етика протестантизму. Їй властиві два елементи, відсутні в католицизмі: а) методичність життєвого укладу; б) професійна етика або професійний обов'язок.

Обидва вони відіграли величезну роль у розвитку західного раціоналізму. Професійний обов'язок і систематичність життєвого укладу є фундаментальними для нової соціальної етики, що виражає дух капіталізму. [5, с. 206]

Католицька церква особливо підкреслює присутність у людини свободи волі. Людина сама вільна вибирати свій шлях, творити їй добро чи зло. Християнин без Божого волевиявлення не може досягти після закінчення земного життя вічного блаженства, але своїм добродесним життям він може спасти свою душу.

Догмат протестантизму кальвіністського зразка відкидає таку можливість. Відповідно до кальвінізму, поведінка людини в її земному житті не впливає на те, що станеться з людською душею в потойбічному світі. Відмітною рисою кальвінізму є догма про милості обраності, або вчення про зумовленість. Відповідно до цього вчення, Господь споконвічно й остаточно визначає шлях земного і неземного життя людини, і людина неспроможна своїми вчинками змінити волю Всевишнього.

З цієї причини кожний протестант від самого початку його життєвого шляху одержимий бажанням потрапити в коло обраних. Кальвінізм дає можливість втілитися в життя цьому бажанню, вказуючи що беззастережна відданість справі, професійній праці дозволить розкрити Божественну таємницю про обраність людини. Тільки праця, її успіхи допоможуть людині розв'язати власні сумніви щодо її майбутньої долі.

Ці особливості слугують колосальним мотиваційним поштовхом для протестантів до раціонального способу життя, праці, заощаджень, надбання і споживання.

В свою чергу, кальвіністський напрям у протестантизмі, виходячи з ідеї приреченості людської долі, перетворював господарську діяльність на засіб перевірки Божественного присуду. Індивід дізнавався, що на нього чекає на «тому світі» в залежності від того, як ішли його справи на світі «цьому». Підприємницька діяльність у цьому розумінні набувала значення дії священної, служіння Богові, котре мало підкорятися системі правил священного бізнесу, де першість була не за прибутком як таким, не за наживою, а за самим процесом нагромадження капіталу, його зростанням. Ці правила розглядалися з позицій надсуб'єктивного обов'язку.

Як бачимо, багато з цих вимог мають радше етичний, а не комерційний характер. Вони спрямовані на певне надзавдання, створення соціально й морально збалансованого суспільства з жорстким правовим фундаментом. Перелічені вище вимоги також свідчать про те, що «протестантський» економічний суб'єкт покликаний служити надсуб'єктивним цілям, абстрагуючись від власних приватних потреб.

Однак спробуємо практично накласти ці принципи на сучасну поведінку людей, що проповідують протестантизм. Рациональний спосіб життя, наполеглива віддана праця призводить рано чи пізно до нагромадження певного капіталу. Будь-яке багатство, як відомо, є стимулом до отримання ще більших благ, ще більшого збагачення.

Однак протестантизм, а особливо кальвіністський напрям, дає чітке роз'яснення: багатство – це лише ознака можливої належності протестанта до кола обраних. Тож варто відмітити ще одну властивість, без якої сучасний західний капіталізм не зміг би досягти висот свого розвитку. Це схильність до заощадження, що відкриває можливість до широкомасштабного нагромадження капіталу. Як наслідок, з'являється новий тип невибагливого скромного підприємця, у якого немає інших помислів, крім примноження свого багатства не заради власного задоволення, а заради вищої цілі, зверх завдання.

Сьогодні ці усталені норми життя є прикладними навіть для тих європейців, які не переслідують пристрасно певної релігійної течії. Вони стали соціокультурними засадами поведінки людей, нормами, дороговказами в особистому, політичному, економічному житті.

Досить промовистими у цьому сенсі є результати опитування Євробарометру в 2014 році щодо рівня задоволення стандартами життя. (Рис.4)

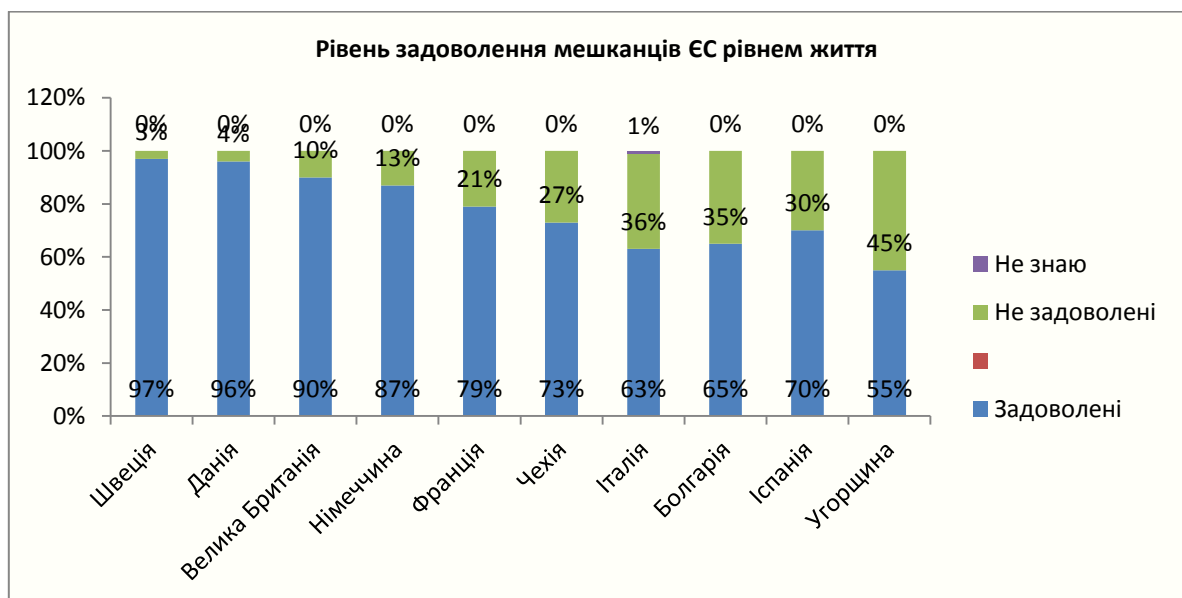

Рис.1 Рівень задоволення мешканців ЄС рівнем життя

Джерело: Eurobarometer Qualitative Study - COPING WITH THE CRISIS - Aggregate Report, July 2014.

З рисунку видно, що у всіх країнах членах ЄС більшість опитаних вважають, що їхній рівень життя є задовільним. Ці країни умовно можна розділити на три групи: у першій близько 90% і більше задоволеними стандартами життя. В цій групі такі країни, як Швеція (97%), Данія (96%), Нідерланди (94%), Люксембург (93%), Австрія (90%), Фінляндія (90%), Сполучене Королівство Великої Британії (90%), Мальта (89%), Бельгія (87%), Німеччина (87%) та Ірландія (87%).

Як бачимо, ядром цієї групи є країни з домінуючою релігією протестантизмом.

У другій групі країни, частка населення яких задоволена стандартами не настільки виражена, проте все таки складає дві третини: Франція (79%), Кіпр (76%), Словенія, Чеська Республіка (73%), Естонія (70%), Іспанія (70%) і Польща (68%).

Ще у 9-ти країн-членів ЄС більшість мешканців вважають рівень життя задовільним: Словаччина (65%), Італія (63%), Хорватія (62%), Португалія (62%), Румунія (62%), Латвія (60%), Литва (60%), Греція (55%) і Угорщина (55%).

Проте, в цих країнах більше третини населення вважають їхній рівень життя не задовільним.

З січня-лютого 2009р. задоволення рівнем життя зросло у 13-ти країнах, та досягло піку в Австрії (90%, +11 позначок), Латвії (60%,+11 позначок), Литві (56%,+7) та Болгарії (35%, +7).

Нинішня ринкова економіка Заходу з усіма її як непривабливими, так і привабливими сторонами визрівала разом з розвитком європейської культури. Це супроводжувалося формуванням відповідного їй типу людської особистості, типу моралі, психології, правосвідомості, поведінки і т. д.

Тому ринкова економіка не є в культурному сенсі нейтральна економічна форма, котру можна легко переносити з одного культурного середовища в інше, уникаючи при цьому великих соціальних, моральних і психологічних катаклізмів.

Передусім це стосується суспільств із принципово іншими традиційними орієнтаціями, цінностями егалітаризму, що увійшли в плоть і кров мас, пріоритетом колективного начала над індивідуальним, державно-ідеологічного над економічним. У таких суспільствах існує стійкий моральний негативізм стосовно комерції, приватної ініціативи (навіть у формі кооперації), майнового розшарування (навіть справедливого).

Звісно, йдеться не про фатальну неможливість асимілювання нової для даного середовища економічної системи, а про необхідність усвідомлення надзвичайної складності втілення подібних запозичень, які не можуть просто вписатися в уже існуючу соціально-економічну й національно-культурну систему, а вимагають докорінних структурних змін існуючого стану суспільства. Ці зміни вимагають і реконструкції моральної свідомості, моральних відносин і моральної діяльності, створення нової етики праці та формулювання якісно нового ціннісного вибору, про який мова йшла вище.

Для того, щоб скласти уявлення про моральні аспекти функціонування економічної системи нашого оновлюваного суспільства, слід усвідомити той факт, що, будучи раз створеною, ця система сформувала свою власну структуру масової свідомості (менталітет), поведінки, спілкування, створила певний тип особистості. Виниклі за час її існування форми буття та духовності виступили могутнім закріплюючим моментом діючої економічної системи. [6]

В цьому контексті вважаємо доцільним звернути увагу на соціальний капітал як категорію економічної науки. Поняття соціального капіталу відштовхується від розуміння рушійних сил економічного розвитку не лише з точки зору учасника господарського життя, але і з точки зору суб'єкта життя суспільного. В основі цього підходу до тлумачення основ економічного розвитку лежить такий показник, як довіра.

Згідно з Дж. Коулманом, довіра є не лише одним із найважливіших різновидів капіталу, але й довготривалий ресурс економічного зростання [7, С. 159-181]. У країнах Європейського Союзу рівень довіри до національних політичних інституцій та до самого Європейського Союзу є доволі високим. (Рис.5).

Довіра до національних парламентів (28%. +3 позначки) зросла вперше з часу опитувань у 2012 році. Така позитивна динаміка, проте, не відобразилася на рівні довіри до Європейського Союзу як до інтеграційного об'єднання, який так і залишився незмінним на позначці 31% протягом трьох останніх опитувань.

Частка європейців, які воліють не довіряти національним урядам (68%, -4) і національним парламентам (65%, -4) зменшилися, так само як і частка мешканців ЄС, які не довіряють Європейському Союзу, хоч і менше, ніж на 4 позначки (56%, -2).

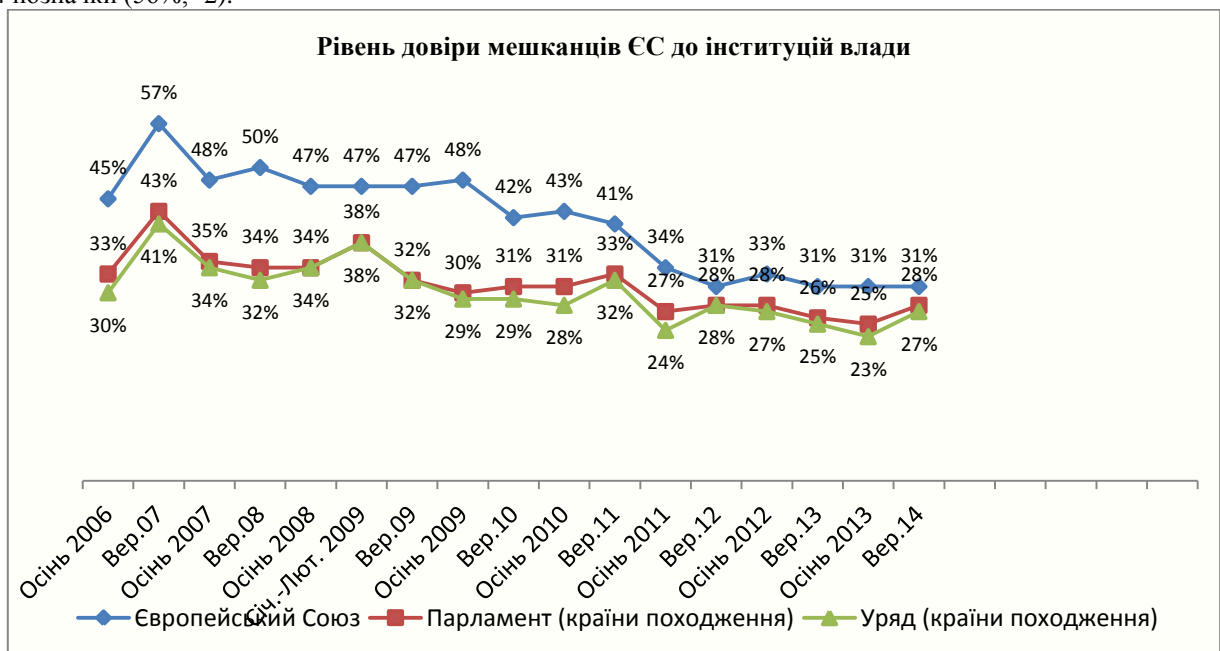

Рис 5. Рівень довіри мешканців ЄС до інституцій влади

Джерело: Eurobarometer Qualitative Study - COPING WITH THE CRISIS - Aggregate Report, July 2014.

Ці обрахунки є важливими з точки зору передумови успішного функціонування політичної системи будь-якого суспільства. Цією передумовою якраз виступає політична довіра громадян до обраних ними органів публічної влади – один із вкрай важливих для існування демократії факторів. Довіра пов'язує пересічних

громадян із політичними інститутами, підвищуючи як легітимність цих інститутів, так і їх ефективність, оскільки, за твердженням С. Білошицького, успішне функціонування демократичного режиму неможливе без високого рівня довіри громадян до інститутів політичної влади. [8, С. 56-66].

Висновки. Здійснений нами аналіз дає підстави припускати, що у сфері ідеології та культури не можна ігнорувати економічний базис, що диктує матеріальні та політичні умови розвитку соціальної, правової, релігійної, моральної й естетичної свідомості.

Матеріальне виробництво не лише диктує основні тенденції духовного виробництва, а визначається останнім. На прикладі країн Західної Європи, в яких домінує протестантизм, а особливо кальвініський його напрям, ми підтвердили даний тезис. Людям, які проживають в цих державах, властиві потужні й надзвичайно важливі позаекономічні важелі функціонування економічної системи — культурно-національні, психологічні, моральні, які сприяють розвитку тих чи інших елементів виробничих відносин. Узагальнивши, їх можна назвати цінностями, які в даних суспільствах покладені в основу як матеріального, так і соціального розвитку.

З цього можемо зробити висновок, що тип впроваджуваної економічної системи у суспільстві повинен співпадати з національною культурою та тим ціннісним вибором, який робить індивідуум в межах цього суспільства. В даному сенсі ціннісний та соціокультурний аспект постає як процес розвитку людини в усій багатоманітності її конкретно-історичних визначень.

Джерела:

1. Ручка А. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціологічного аналізу / Ручка А. // Український інформаційний простір. – 2014. №3. – С.163-166.
2. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / Сорокин П. // Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики права и общественных отношений. – СПб. : РХГИ, 2000. – С. 144
3. Eurobarometer Qualitative Study - COPING WITH THE CRISIS - Aggregate Report, July 2014 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm
4. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
5. Вебер М. Избранные произведения. - М: Прогресс, 1990. - С 206
6. Мораль і етнічна культура // он-лайн бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://readbookz.com/book/159/4563.html>
7. Коулман Дж. Западная экономическая социология / хрестоматия современной классики / сост. и науч. ред. В.В. Радаев. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 159–181
8. Білошицький С. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів / С. Білошицький // Політичний менеджмент. – 2009. –№ 2. – С. 56–66
9. Геєць В. Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі // Журнал Верховної Ради «Віче» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2359/>